

ARİSTOTELES'İN ETİĞİNDE "NEFSİNE HÂKİM OLMA", VE "ERDEM"LE İLİŞKİSİ

Mehmet TÜRKERİ*

Özet

Bu çalışmanın amacı, ahlâk görüşleri ve özellikle erdem anlayışı bakımından İslam ahlâkını etkilemiş olan Aristoteles'in etiğinde "nefsine hâkim olma"nın "erdem"le ilişkisini araştırmaktır. Bu araştırma nefse hâkim olma ile erdem ve nefse hâkim olamama ile erdemsizliğin karşılaştırılmasını kapsamaktadır; bu kapsamda onların mahiyetleri, hazlarla, acılarla ve bilgiyle ilişkileri, çeşitleri ve nefse hâkim olamama ile erdemsizliğin tedavisi ele alınmaktadır. Anılan iki terim doğaları ve tanımları bakımından birbirine benzeyen, ahlâkî bakımdan gerekli olan iki huyu ifade eder. Nefsine hâkim olma erdem için ön koşuldur. Ancak, birincisinin varlığı ikincisinin varlığını gerektirmez; fakat tersi olur. Aristoteles'in ahlâk anlayışında "nefsine hâkim olamama" ve "erdemsizlik" sakınılması gereken iki huyu ifade eder. Nefsine hâkim olamama, tikel durumlarda arzunun etkisi nedeniyle bilginin uygulanamamasından kaynaklanır. Tercihe aykırı olarak ortaya çıktığı için pişmanlık söz konusu olur; engellenmesi ve iyileşmesi mümkündür. Sağlam bir ahlâki tercihin varlığı nefse hâkim olamamanın mutlak anlamda kötü olmadığını, tercihe aykırı davranışın ortaya çıkması ise onun yarı-kötü olduğunu göstermektedir. Erdemsizlik ise, tercihe dayalı olarak ortaya çıktığı için mutlak anlamda kötüdür ve iyileşmesi çok daha zordur.

The Relation of "Self-Restraint" with "Virtue" in the Ethics of Aristotle

Abstract

This article aims at analysing the relation of "self-restraint" with "virtue" in respect of nature, sphere, epistemology, kind and refinement of their opposites in the ethics of Aristotle with special reference to his *Nicomachean Ethics*. Both terms designate the states of moral character to be attained; their opposites to be avoided.

Self-restrained has evil desires, but virtuous man has not. 'Unrestraint' is not used without further qualification. Unrestrained is a man who is in relation to those things in regard to which a man can be profligate. He is also concerned with them in a particular manner. Unrestrained has the knowledge without exercising. So, his knowledge is not what is held to be knowledge in the true sense, since it is dragged about by passion and it is not exercised in actions which have to do with particular things. Unrestraint is not strictly a vice for unrestraint acts against deliberate choice; vice in accordance with it. Unrestrained is curable since he regrets his error; but vicious man does not feel remorse for he abides by his choice. It seems that self-restraint is the condition for virtue; hence we say that self-restrained is not a virtuous man, but vice versa.

* Yard. Doç. Dr., Dokuz-Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bil. Böl. Öğretim Üyesi.

Anahtar Terimler / Key Terms

Nefsine Hâkim Olma / Self-Restraint, Nefsine Hâkim Olamama/
Unrestraint, Erdem / Virtue, Erdemsizlik / Vice, Ölçülülük / Temperance,
Haz düşkünlüğü / Profiligacy, Pratik Bilgelik / Prudence

Bu makale, doğrudan ya da dolaylı yönden İslam düşünürlerini etkilemiş olan Aristoteles'in ahlâk düşüncesinde önemli bir yer tutan ve sahip olunması gereken iki huyu ifade eden "nefsine hâkim olma"¹ ile "erdem" arasında nasıl bir ilişki olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Nitekim Aristoteles on kitap olarak düzenlediği *Nicomachean Ethics*'in² yedinci kitabının hemen hemen tamamını nefesine hâkim olma konusunu, ikinci, dördüncü ve beşinci kitaplarının tamamını, birinci, üçüncü ve altıncı kitaplarının bir bölümünü erdem konusunu incelemeye ayırmıştır. Bu eserin ana temaları, İslam dünyasında hem genel anlamda "ahlak"la ilgili hem de özel anlamda "etik"le ilgili eserlerde adeta tekrarlanmıştır.³ Nitekim, Aristoteles'in erdemle ilgili anlayışı başta Fârâbî olmak üzere İbni Miskeveyh ve Gazali gibi İslam düşünürleri tarafından benimsenmiş; erdemle ilgili "orta" anlayışı Gazali vasıtasıyla İslam ahlakının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.⁴ Aristoteles'in nefesine hakim olma konusundaki görüşleri ise, bize öyle geliyor ki, hem ahlakta hem de tasavvufta önemli bir yeri olan nefis hastalıkları

¹ Biz, İngilizcesi "self-restraint" olan bu terimi bedensel hazlarla daha çok ilgili olması nedeniyle ve kültürümüzde daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle "kendine hâkim olma" şeklinde değil de, tıpkı Ahmet Arslan hocamızın yaptığı gibi "nefsine hâkim olma" şeklinde kullanmaktayız. "Nefsine hâkim olma" teriminin "nefsine hâkim olma" terimine tercih edilme nedeni ise, ilkinin bir tür belirlilik içermesi, ikincisinin de bir tür olumsuzluk imâ etmesidir. Bkz. Ross, W.D., *Aristoteles*, Yay. Haz. Ahmet Arslan, Ege Üniv. Yay., İzmir 1993, s. 268.

² Aristotle, *Nicomachean Ethics*, English Translation By. H. Rackham, Harvard Univ. Press, Cambridge 1994. Bundan sonra bu esere N.E. şeklinde atıf yapılacak ve N.E.ye yönelik yaygın atıf şeklini riayet etmek için, kullandığımız İngilizce çevirinin her sayfasında İngilizce metinle birlikte yan yana yer alan Yunanca metnin kenarındaki sayı ve rakamlara gönderme yapılacaktır.

³ Bkz. Kavasoglu, Zerrin, *İslam Etiğinin Aristotelesçi Kaynakları*, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995.

⁴ Bkz. Aydın, Mehmet, *The Term Sa'ada in the Selected Works of Al-Farabi and Al-Ghazali*, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburgh Univ., 1972, s. 112, 121, 286, 289; Abul Quasem, Muhammed, *The Ethics of Al-Ghazali (A Composite Ethics in Islam)*, Caravan Books, Delmar, New York, 1978 s. 79 vd.

ve tedavisi gibi konularla ilişkilidir.⁵ Fakat, bu çalışmada İslam ahlak düşüncesinde ele alınan bu tür konularda daha açık bir anlayışa ulaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle Aristoteles'in etiğinde "nefsine hâkim olma" teriminin ne anlama geldiği, nelerle ilgili ve ilişkili olduğu ve çeşitlerinin neler olduğu üzerinde durulacak, daha sonra "erdem"le ilişkisi bunların mahiyetleri, sferleri, zıtlarının tedavileri ve bilgiye dayalı olarak ortaya çıkıp çıkmamaları bakımından irdelenecektir.

A. "Nefsine hâkim olma" terimi ve anlamı

Aristoteles'e göre, "nefsine⁶ hâkim olma" terimi nefesine hâkim olamama denilen bedensel hazlara gerektiğinden fazla düşkün olma ile bunlara gerektiğinden az düşkün olma arasındaki **orta durumu** ifade etmektedir.⁷ Nefsine hâkim olma **ahlâkî bir karakter durumu** ve bir huydur.⁸ Nefsine hâkim olma, iyi ve övgüye değer bir huydur; **düşünüp-taşınarak** ortaya konur. **Arzuların peşinden gitmenin kötü olduğunu bilmeyi** ve onları takip etmeyi **reddetmeyi** gerektirmektedir. O, ayrıca, ölçülülük (iffet) erdeminde sahip olmanın koşuludur.⁹

"Nefsine hâkim olma" itidallığı, iyi ve övülen bir huyu ifade ettiğine göre bunun aşırılığı ve eksikliği kötü ve yerilen şeyler olmak durumundadır. Nefsine hâkim olmanın **aşırısı** (ifratı) **nefsine hâkim olamamak**, bedensel hazlarla gerektiğinden fazla meşgul olmak, eksikliği (tefriti) bedensel hazlara gerektiğinden az düşkün olmaktır. Eksiklik durumu insanlar arasında ender görüldüğü için aşırılık durumunu belirten nefesine hâkim olamama nefsi- ne hâkim olmanın tek karşıtı olarak düşünülür.¹⁰ Aristoteles de bu yüzden "nefsine hâkim olamama" üzerinde daha fazla durmaktadır.

Nefsine hâkim olamama, Aristoteles'e göre, kötü ve yerilen bir durumdur; zira ortanın aşırılığını oluşturur. Bunda **düşünüp-taşınarak verilen karara uymama, ulaşılan sonucu gönüllü olarak terk etme** söz konusudur. **Tutkunun etkisiyle**, nefesine hâkim olamayan kişi doğru olmadığını

⁵ İslam filozoflarının ahlak anlayışları ile mutasavvıflarınınkinin özdeş olduğu kanaatini desteklemesi açısından bkz. Gazali, **Dalaletten Hidayete**, Çev. A. Subhi Furat, Şamil Yay., İstanbul, Tarihsiz, s. 56.

⁶ Nefs terimi hakkında bkz. Aristotle, **On the Soul**, St. Edmundsbury Pres Ltd., Edinburg 1995, II, 412b,5; **Ruh Üzerine**, çev. Zeki Özcan, Alfa Yay., İstanbul 1999, s. 67.

⁷ N.E., VII, 1151b, 25.

⁸ N.E., VII, 1145a, 15.

⁹ N.E., VII, 1145b, 10.

¹⁰ N.E., VII, 1151b, 25.

düşündüğü, yanlış olduğunu bildiği şeyleri yapar.¹¹ O halde, nefesine hâkim olamamadaki en büyük etken tutkular, arzulardır. Zira öfke, cinsel arzu ve bazı diğer tutkular gerçekte bedenin sağlığını bozabilir ve bazı durumlarda insanı akıl hastası dahi yapabilir. Nefsine hâkim olamayan kişinin kötü olduğunu bildiği şeyi kötü olduğunu bile bile yapması onun bilgiyi kullanmasına ya da bilginin gereğini yapmasına tutkuların yani haz ve acıların engel oluşturduğunu gösterir.¹²

1. Nefsine hâkim olmanın haz ve acıyla ilişkisi

Aristoteles, nefesine hâkim olma ve olamamanın haz ve acıyla ilişkisini, bu tutumları ölçülülük (iffet) erdemi ve bu erdemini aşırılığını (ifratını) oluşturan haz düşkünlüğü ile karşılaştırarak incelemektedir. Ona göre, nefesine hâkim olma ve olamama **haz ve acılarla ilgilidir, ölçülülük ve haz düşkünlüğü ile aynı sferi (alanı) paylaşır.** Ancak, bu ilgi ne her tür haz ve acıya yönelik ne de mutlak anlamdadır.¹³

Aristoteles'e göre, haz veren şeyler iki türdür; birincisi, zorunlu hazlardır; ikincisi, zorunlu olmamakla birlikte kendi başına arzu edilen fakat yine de aşırılık taşıyan hazlardır. Beslenme ve cinsel fonksiyonla ilgili şeyler hazzın zorunlu kaynağını oluşturur ve birinci kısma girer. Zafer, onur ve servet gibi kendi başına tercih edilen dolayısıyla kötü olmayan şeyler ikinci gruba dahildir. Bu haz kaynaklarından ilk gruba girenler hem nefesine hâkim olma ve olamamanın hem de ölçülülük ve haz düşkünlüğünün ortak sferini oluşturmaktadır. Bunların haz ve acıyla ilgili olması, nefesine hâkim olma ile ölçülülüğün, nefesine hâkim olamama ile haz düşkünlüğünün aynı olduğu anlamına gelmez.¹⁴

Nefsine hâkim olan kişi, diyor Aristoteles, ölçülü kişiye benzer. İkisi de düşünüp-taşınarak verdikleri karara aykırı bir davranış ortaya koyacak derecede bedensel hazlar tarafından güdülmezler. **Nefsine hâkim olan kişi kötü arzulara sahiptir; oysa ölçülü kişi böyle arzulara sahip değildir.**¹⁵ Başka deyişle, nefesine hâkim olmayı ölçülülükten farklı kılan şey, ilk niteliği taşıyan kişinin sahip olduğu kötü arzulardır. Bu noktada, böyle durumdaki kişi potansiyel olarak kötü arzulara sahip olmadığında ölçülü kişiyle özdeş

¹¹ N.E., VII, 1145b, 10.

¹² N.E., VII, 1147a, 15.

¹³ N.E., VII, 1148a, 15; 1146b; Ross, Aristoteles, s. 272.

¹⁴ N.E., VII, 1147b, 25; ayrıca bkz. 1148a, 25; 1149a, 25.

¹⁵ N.E., VII, 1152a.

olur.¹⁶ Zira, ölçülü kişi pratik bilgeliğe aykırı şeylerden haz almaz; nefesine hâkim olan kişi ise böyle şeyleri yapmasa bile onlardan haz duyar.¹⁷

Öte yandan, nefesine hâkim olamama ile haz düşkünlüğü arasında da benzerlik vardır. Nefesine hâkim olamayan da haz düşkünü de bedensel hazların peşinden gider.¹⁸ Haz düşkünü kendi başına haz veren şeylerin **aşırısının** peşinden giden kimsedir.¹⁹ O böyle yapmasının doğru olduğunu düşünür; haz duyduğu şeylerin **her zaman** peşinden gitmeyi doğru bulur. Dolayısıyla, o **tercihe dayalı** davranış ortaya koyar; bundan dolayı da **pişmanlık** duymaz.²⁰

Nefesine hâkim olamama durumunda da bedensel hazların **aşırısının** peşinden gitmek söz konusudur. Ancak, bu durumdaki kişi bu tür hazların peşinden gitmesine rağmen bunun **doğru olduğunu düşünmez**; bir bakıma yanlış olduğunu düşündüğü şeyi yapar.²¹ Dolayısıyla **tercihe dayalı bir davranış ortaya koymadığı** için sonuçta **pişmanlık duyar**.²² Bu durumda nefesine hâkim olamama ile haz düşkünlüğü özdeş değildir. Zira, nefesine hâkim olamama her şeyle ilgili değildir. Nefesine hâkim olamayan kişi nelerde hazzın peşinden koşuyorsa o konuda nefesine hâkim olamayandır. O, ayrıca, haz için peşinden gittiği şeyde mutlak anlamda da nefesine hâkim olamayan değildir. Eğer öyle olsaydı nefesine hâkim olamama haz düşkünlüğü ile aynı olurdu. Dolayısıyla nefesine hâkim olamayan kişi haz veren şeylerle mutlak anlamda değil de belli bir tarzda ilgilenir.²³ Söz konusu kişinin haz düşkününden farklı olarak doğru olmadığını düşündüğü şeyi yapması, yanlış olduğunu **bildiği** şeyi yapması anlamına mı gelmektedir, şimdi onu ele alalım.

2. Nefesine hâkim olamayan kişi bilerek mi böyle davranır?

Aristoteles düşüncesinde gerek “nefsine hâkim olma”nın gerekse “nefsine hâkim olamama”nın bilgiyle ilişkisinin olduğu açıktır. Çünkü, nefesine hâkim olamayan kişiyi haz düşkününden ayıran temel özelliklerden birisi düşünüp-taşınarak bir karara varması, ancak tutkunun etkisiyle bu karara uymaması yani doğru bildiğini düşündüğü şeyin tersini yapmasıdır. Buradaki

¹⁶ N.E., VII, 1146a.

¹⁷ N.E., VII, 1152a; ayrıca bkz. III, 1119b, 15.

¹⁸ N.E., VII, 1152a.

¹⁹ N.E., VII, 1150a, 20; ayrıca bkz. III, 1118a; 1118b.

²⁰ N.E., VII, 1146b, 15; 1148a, 15; 1150b, 30; 1152a; ayrıca bkz. III, 1119a.

²¹ N.E., VII, 1151a, 10; 1152a.

²² N.E., VII, 1150a, 20; 1150b, 30.

²³ N.E., VII, 1146b, 25; 1147b, 25; 1148a, 15.

sorun, nefesine hâkim olamayan kişinin yaptığı şeyin yanlış olduğunu gerçekten bilip bilmediği, eğer biliyorsa hangi anlamda bildiğidir.

Aristoteles, öncelikle, Sokrates'in nefesine hâkim olamama kavramının varlığına karşı çıktığını belirtip onun görüşünü aktarır. Davranışın temelinde iradeyi değil de salt bilgiyi esas alan entellektüalizmin baş temsilcisi olan Sokrates'e göre, nefesine hâkim olamama diye bir şey var olamaz. Çünkü, hiç kimse bilgiye sahip olup da iyiye aykırı davranamaz. Eğer davranıyorsa bu bilgisizlikten kaynaklanır. Buna karşın, araştırmalarını çoğu zaman beşerî tecrübeye dayanarak ortaya koyan Aristoteles Sokrates'in görüşüne, olgulara ters düştüğü gerekçesiyle karşı çıkmıştır.²⁴

Aristoteles'e göre, yapılan yanlış bir şeyin temelinde her şeyden önce ya o şeyin doğru olduğu **sanısı** ya da yanlış olduğu **bilgisi** vardır. Birinci durumda bilginin olmadığı (bilgi eksikliğinin var olduğu) açıktır. Nefsine hâkim olamama durumunda sorun daha çok ikincisiyle ilgilidir. Yani insan nasıl oluyor da bile bile yanlış yapıyor? Aristoteles bu soruyu yanıtlamadan önce bilgili olmanın ne anlama geldiğini çözümlenmektedir. Ona göre, bilgili olmak iki anlama gelmektedir. Birincisi, bilgili olmayı ama bu bilgiyi spesifik durumlarda kullanmamayı ya da uygulamamayı ifade eder. İkincisi, hem bilgili olmayı hem de bu bilgiyi tek tek durumlarda kullanmayı ve uygulamayı ihtiva eder. Bu ayırım bir şeyin **yanlış olduğunu bilip de bu bilgisinin bilincinde olmayan** ile **bilgisi zihninde bilinçli olarak mevcut olan** arasındaki ayırma karşılık gelmektedir.²⁵ Bu ikili ayırım bütün davranışlarımızda karşımıza dört aşama çıkarmaktadır; **tümel bilgiye** sahip olmak, **bu bilginin bilincinde** olmak, **tikel bilgiye** sahip olmak ve **bu bilginin bilincinde** olmak. Öyle görünüyor ki, bu aşamalardan birinin eksikliği davranışın ortaya konup konmamasını etkilemekte ya da yanlış ortaya konmasına neden olmaktadır. Aristoteles konuyu açıklamak için kuru gıdayla ilgili bir örnek vermektedir. İnsan kuru gıdaların her insan için iyi (yararlı) olduğunu bilebilir ve bu bilginin bilincinde olabilir. Fakat, önündeki tek bir yiyeceğin bu türden bir yiyecek olup olmadığı konusunda ya bilgisi olmayabilir ya da bilgisini kullanmayabilir. Aristoteles nefesine hâkim olamamayı son iki bilgisel tutumla bağlantılı görmektedir. Ona göre, bu iki bilme tarzı arasındaki fark dünyadaki topyekün bir farklılığı meydana getirmektedir.²⁶

²⁴ N.E., VII, 1145b, 10; ayrıca bkz. MacIntyre, Alasdair, **Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi**, çev. H. Hünler, Z. Hünler, Paradigma, İstanbul 2001, s. 87.

²⁵ N.E., VII, 1146b, 25.

²⁶ N.E., VII, 1147a; ayrıca bkz. MacIntyre, **Etik'in Kısa Tarihi**, s. 82; Akarsu, Bedia, **Mutluluk Ahlakı**, İnkılap Yay., İstanbul 1998, s. 132.

Bilgiye sahip olup kullanmama, hem sahip olmaktan hem de kullanmaktan farklıdır. Birinci durumdaki kişi bir anlamda **bilgiye hem sahiptir hem sahip değildir**. Örneğin uyuyan ya da içkili birinin bilgiye sahip olması bu anlamdadır. Aristoteles nefesine hâkim olamayan kişinin bilgi sahibi olma durumunu da bu şekilde değerlendirmektedir. Dolayısıyla nefesine hâkim olamayan kişinin bilgi sahibi olması uyuyan ya da içkili olan kişinin bilgi sahibi olmasına benzemektedir. Bu durumdaki insanların ağızlarından bazı bilgilerin söz olarak çıkması bu insanların bilgiye sahip olduklarının kanıtı değildir. Çünkü insan öfke içindeyken de çıkarımlar yapmaktadır. Ayrıca, öğrenmeye yeni başlayanlar da bağlantılar kurar ama bunların anlamını henüz bilmez; çünkü bu tecrübe ve zaman gerektirmektedir.²⁷ Sonuçta, Aristoteles Sokrates'in ulaştığına benzer bir sonuca ulaşmış, **nefsine hâkim olamama durumunda var olan bilginin asıl anlamında bilgi olmadığını** savunmuştur. Ona göre, asıl anlamındaki bilgi bilincine varılan, tikel durumlarda kullanılan ve arzular tarafından güdülmeyen bir bilgidir.²⁸

Görüldüğü gibi, bize öyle geliyor ki, Aristoteles'in düşüncesinde nefesine hâkim olamamanın temelinde potansiyel anlamda bilgi yokluğu değil **işlevsel anlamda bilgi yokluğu** yatmaktadır.²⁹ Bu durum kendisini bilginin tikel durumlarda kullanılamaması şeklinde göstermektedir. Tikel durumlarda doğru olanı hem bilme hem de uygulayabilme başlı başına bir erdemdir. Aklıbaşındalık da denilen Pratik bilgelik (ameli hikmet) olarak bildiğimiz bu erdem kendisini bizzat uygulamada gösterir ve aynı zamanda diğer erdemlere de sahip olmayı gerektirir. Dolayısıyla, bir kimsenin aynı anda hem bu erdeme sahip olması hem de nefesine hâkim olamayan biri olması mümkün değildir.³⁰ Zira nefesine hâkim olamayan kişi doğru olanı yapmayan kişidir. Bu durum nefesine hâkim olamamanın her şekli için geçerlidir.

3. Nefsine hâkim olamamanın çeşitleri

Aristoteles'e göre, nefesine hâkim olamamanın iki şekli vardır. Bunlardan birincisi **tezcanlılıktır**. Tezcanlılıkta düşünüp-taşınma yoktur; tutku tarafından yönetilme söz konusudur. İkincisi, **zayıflık** yani kendini koyvermedir. Bu tür nefesine hâkim olamamada düşünüp-taşınma bulunur;

²⁷ N.E., VII, 1147a, 15; 1152a, 15; Ross, *Aristoteles*, s. 270.

²⁸ N.E., VII, 1147b, 15; Ross, *Aristoteles*, s. 271.

²⁹ Aristoteles şarhi Ross nefesine hakim olamamanın temelinde bilgi yokluğunun değil irade zayıflığının yattığını ve bu noktanın Aristoteles'in teorisindeki eksikliği oluşturduğunu savunmaktadır. Bkz. Ross, *Aristoteles*, s. 272.

³⁰ N.E., VII, 1146a; 1152a, 10; ayrıca bkz. Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, s. 135.

ancak, düşünüp-taşınma sonucu verilen karara tutkunun etkisi nedeniyle uyulmaz ve verilen karar gönüllü olarak terk edilir.³¹

Aristoteles nefesine hâkim olamamanın başka şekillerinden söz etmektedir. Bununla birlikte, ona göre, tam anlamıyla değil de sadece analoji yoluyla nefesine hâkim olamama nitelimesinde bulunduğumuz bazı durumlar vardır. Cinsel teşhir, saç yolmak, tırnak yemek ve kömür ya da toprak yalamak gibi bazı hastalıklı tutumlar bunlara örnektir. Bu tutumlar ya doğal olarak bulunur ya da alışkanlık yoluyla ortaya çıkar. Bunlarda nefesine hâkim olamama durumundan, en azından asıl anlamında, söz edilmez. Bunlar adı üzerinde hastalıklı tutumlardır.³² Dolayısıyla, bu hastalıklı tutumların iyileşmesiyle nefesine hâkim olamamanın tedavisi birbirinden farklı olacaktır.

Nefsine hâkim olamayan kişinin tedavisi, Aristoteles'e göre, bu kişinin bilgisizliğinin nasıl giderileceği ve hilgi durumuna tekrar nasıl geri döneceğiyle ilgilidir. Aristoteles bu konuda fazla bir şey söylememekte, sadece bu durumdaki çözüm yolunun uyuyan ya da sarhoş birininkiyle aynı olduğunu ifade etmektedir.³³ Buna göre, nefesine hâkim olamayan kişinin bilmesi uyuyan ya da sarhoş birinin bilmesi gibidir. Uyandığında ya da ayıldığında eski durumuna dönecektir. Bu halinde bilginin ona bir yararı yoktur; zira o, bilginin bilincinde değildir. Nefsine hâkim olamama durumunun hiç ortaya çıkmaması için ne yapılacaktır? Öyle görünüyor ki, bu, Aristoteles düşüncesine göre, ancak **asıl anlamında bilgiye sahip olmakla** mümkündür. Asıl anlamındaki bilgi, hem bilgiye sahip olmayı hem de bunun bilincinde olmayı, yani bilgiyi tikel durumlarda kullanmayı ifade etmektedir. Ayrıca, baştan, tümel bilgiye sahip olunması gerektiği de unutulmamalıdır. Böyle olunca, nefesine hâkim olamama durumu engellenebilecek, tekrar yaşanmayacaktır. Nitekim, nefesine hâkim olamayan kişi zaten yanlış olduğunu düşündüğü şeyi yaptığı için ikna edilebilir, değişebilir ve dolayısıyla iyileşebilir.³⁴ Ancak, nefesine hâkim olamama durumunun bir alışkanlık haline gelmemiş olması gerekmektedir. Çünkü, Aristoteles'e göre, alışkanlık bir tür doğa olması nedeniyle, kolay değişmez. Bu yüzden olsa gerektir ki, nefesine hâkim olamamanın ilk şekli olan tez canlılık ikinci şekli olan zayıflığa göre daha kolay iyileşir.³⁵ Çünkü, ikincisinde ne yapılacağıyla ilgili düşünüp taşınma, buna

³¹ N.E., VII, 1150b, 20; *Nikomakhos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Ayraç Yay., Ankara 1997, s. 144.

³² N.E., VII, 1148b, 30; 1149a, 5; *Nikomakhos'a Etik*, s. 139.

³³ N.E., VII, 1147b, 10; VII, 1152a, 15; *Nikomakhos'a Etik*, s. 136.

³⁴ N.E., VII, 1150b, 30; 1151a, 15; *Nikomakhos'a Etik*, s. 144.

³⁵ N.E., VII, 1152a, 30.

göre bir karar verme ama sonunda bu karardan gönüllü olarak vazgeçme durumu vardır. Öyle görünüyor ki, bu durum bir tür alışkanlık oluşturduğu için giderilmesi zordur.

Sahip olunması iyi olmayan, var olduğunda da giderilmesi gereken bir huy olan **nefsine hâkim olamama, tam anlamıyla kötülük değildir**. Çünkü, nefsine hâkim olamayan kişinin ahlâk bakımından **tercihi sağlamdır**. Ancak, o **tercihine aykırı hareket etmesinden dolayı yarı-kötüdür**; dolayısıyla bir anlamda kötüdür. Öte yandan, nefsine hâkim olamayan kişi yanlış olduğunu düşündüğü şeyi yapmayı **kasıtlı olarak tasarlamadığı** için adaletsiz biri de değildir;³⁶ fakat, bu, böyle kimselerin adaletsiz davranışlar ortaya koymadığı anlamına gelmez.³⁷ Nefsine hâkim olamayan kişi, durumu itibarıyla bütün uygun yasaları çıkararak ve yasaları iyi olan ancak onları uygulamayan bir devlete benzer.³⁸ Yapılacak şey, kötü arzuların sıyrılmak, bilgi sahibi olmak ve bu bilgiyi tikel durumlarda kullanabilmektir. Bu ise, kötü arzulara sahip olmamakla ilgili olarak ölçülülüğe, tikel durumlarda nasıl davranılacağıyla ilgili olarak pratik bilgeliğe sahip olmayı gerektirmektedir. Gerek ölçülülük gerekse pratik bilgelik başlı başına birer erdemdir.

B. Nefsine hâkim olmanın erdemle ilişkisi

Aristoteles'e göre, erdem, ahlâkın amacını oluşturan mutluluğun³⁹ kazanılması için yegane vasıtaadır.⁴⁰ Çünkü, mutluluk erdeme uygun etkinliktir.⁴¹ Bu durumda erdemın mutluluğu elde etmede önemli bir işlevinin bulunduğu son derece açıktır.

Erdem, **eylem (fiil) ve etkilenimlerle (infial)**⁴² ilgili olarak biri **aşırılık** (ifrat) ötekisi **eksiklik** (tefrit) olan iki kötülüğün (erdemsizliğin) **ortasında** bulunma huyudur.⁴³ Bu orta, matematik bir ortayı değil her bir kişiye göre değişebilen bir ortayı ifade etmektedir.⁴⁴ Aristoteles'in erdemle ilgili orta

³⁶ N.E., VII, 1151a; 1152a, 15.

³⁷ N.E., VII, 1151a, 10.

³⁸ N.E., VII, 1152a, 20.

³⁹ N.E., I, 1097b, 20; 1099a, 20; X, 1176a, 30; 1176b, 30; Ross, *Aristoteles*, s. 230.

⁴⁰ N.E., I, 1100a, 5; 1100b, 10; X, 1177a; 1178a, 10; ayrıca bkz. Akrsu, *Mutluluk Ahlakı*, s. 130.

⁴¹ N.E., I, 1099b, 25; 1102a, 5; X, 1177a, 10.

⁴² Etkilenim arzu, öfke, korku, yüreklilik, kıskançlık, sevinç, kin, özlem, hırs ve acımanın genel olarak da haz ya da acının izlediği şeylere denir. (N.E. II, 1105b, 20)

⁴³ N.E., II, 1107a; 1109a, 20.

⁴⁴ N.E., II, 1106a, 25; ayrıca bkz. Bourke, Vernon J., *History of Ethics*, Volume One Graeco Roman to Early Modern Ethics, Image Boks, New York 1970, s. 39; Gökberk, Macit, *Fel-*

anlayışı felsefe tarihinde "altın orta", İslam ahlâkında "itidal" şeklinde yer etmiştir. Davranış bakımından orta konumda bulunmak zor olduğu için erdemli olmak kolay değildir. Zira, erdemli davranış ortaya koymak için bilgi,⁴⁵ bilinç,⁴⁶ gönüllülük,⁴⁷ tercih ve yerleşik bir yatkınlığa⁴⁸ sahip olmak gerekir. Ölçülülük (iffet) gibi karakter erdemlerinin ortaya çıkmasını sağlayan pratik bilgelik,⁴⁹ tek tek durumlarda nasıl davranılacağını bilmeyi ve öyle davranmayı ihtiva etmektedir.⁵⁰ Bu, tikel durumlarda bilginin bilincinde olmayı ve buna göre eylemde bulunmayı ifade etmektedir. Zira, bu bilgelik türü genel olarak iyi düşünüp-taşınabilmektir⁵¹ ve insan için iyi olan şeylerle hem genel anlamda hem de özel anlamda ilgilenmeyi⁵² içermektedir.⁵³ Bu durumda, pratik bilgeliğin nefesine hâkim olmayla ilişkisi açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü, nefesine hâkim olamama, hatırlanacağı gibi, tek tek durumlarda bilginin bilincinde olunamamasıyla, bilginin kullanılmamasıyla ilgilidir. Bu noktada, acaba nefesine hâkim olma erdemle özdeş görülebilir mi? Aynı değillerse acaba aralarında nasıl bir farklılık ve ilişki vardır? Bu ve buna benzer soruların yanıtlarını nefesine hâkim olma ile erdemi, zıtlarını da düşünerek doğaları, tanımları, özellikleri, haz-acı, bilgi ve iradeyle ilişkileri ve çeşitleri bakımından inceleyerek verebiliriz.

1. Nefsine hâkim olma ile erdemın doğası (mahiyeti)

Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, Dördüncü Baskı, İstanbul 1980, s. 88; Cevizci, Ahmet, **Etiğe Giriş**, Paradigma, İstanbul 2002, s. 72.

⁴⁵ N.E., II, 1105a, 30; II, 1109a, 25.

⁴⁶ Bkz. N.E., III, 1110a; 1110a, 15; 1110b, 20; 1111a, 25.

⁴⁷ N.E., III, 1111a, 25.

⁴⁸ N.E., II, 1105a, 30; Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 88; Erdemli insanın belirtisi konusunda bkz. MacIntyre, **Ethik'in Kısa Tarihi**, s. 75.

⁴⁹ N.E., VI, 1144b, 15; X, 1178a, 15; ayrıca bkz. N.E., VI, 1140b, 10; Ross, **Aristoteles**, 236, 267; MacIntyre, Alasdair, **Erdem Peşinde**, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001, s. 232; aynı yazar, **Ethik'in Kısa Tarihi**, s. 85.

⁵⁰ MacIntyre, **Erdem Peşinde**, s. 224, 232, 240, 241; **Ethik'in Kısa Tarihi**, s. 75; Akarsu, **Mutluluk Ahlakı**, s. 135, 141.

⁵¹ N.E., VI, 1140a, 25; Ross, **Aristoteles**, s. 263.

⁵² N.E., VI, 1141b; VI, 1141b, 25; Bourke, **History of Ethics**, s. 42; Piper, Josef, **The Four Cardinal Virtues**, University of Notre Dame Pres, Indiana 1966, s. 10 vd.; MacIntyre, **Erdem Peşinde**, s. 224, 225; Akarsu, **Mutluluk Ahlakı**, s. 141.

⁵³ Pratik bilgelik, örneğin, sağlıklı bir hayat yaşamak için sağlık uzmanı olmayı değil, böyle bir hayat için nelerin yapılması gerektiğini bilmeyi ve ona göre davranmayı ifade etmektedir. Bkz. Ross, **Aristoteles**, s. 263.

Nefsine hâkim olma ve erdem aşırılık ve eksiklik arasında, tam ortada bulunmayı ifade eden iki ahlâkî karakter durumu ve huysur.⁵⁴ Her ikisi de **ortada bulunma huysu** olduğuna göre bunların aşırılıkları ve eksiklikleri kaçınılması gereken huylardır.⁵⁵ Nefsine hâkim olmanın eksikliği, yani bedensel hazlardan gerektiğinden az hoşlanma durumu sıkça rastlanılan bir şey olmadığı için nefesine hâkim olmanın aşırılığını ifade eden nefesine hâkim olamama, nefesine hâkim olmanın tek zıttı gibi düşünülür. Bu durum erdem konusunda biraz farklılık göstermektedir. Zira erdemler çeşitlidir. Bununla birlikte, kardinal erdemlerden (fazâil-i asliyeden) birisi olan ölçülülük erdeminin, eksikliği (tefriti) de ender görüldüğü için, aşırılığını (ifratını) ifade eden haz düşkünlüğü bu erdem için tek zıttı gibi düşünülür. Bu bakımdan nefesine hâkim olma ile benzerlik göstermektedir.⁵⁶

Nefsine hâkim olma ve erdem **ahlâk bakımından sahip olunması gereken, iyi ve övgüye değer huylardır**. Bunların zıtları kaçınılması gereken, kötü ve yerilen huylardır. Ancak, bu ikisinin zıtlarının kötü olma eğilimi farklılık göstermektedir. Nefsine hâkim olmanın zıttı olan **nefsine hâkim olamama mutlak anlamda kötü değildir**; bir anlamda kötüdür. Zira, onda **düşünüp-taşınmaya bağlı sağlam bir ahlâkî tercih** vardır; tutkunun etkisi bu tercihe aykırı hareket etmeye neden olur. Bu yüzden nefesine hâkim olamama tam anlamda kötülük değildir, yarı-kötüdür.⁵⁷ Oysa, **erdem için aşırılık ve eksikliği bizzat erdemsizliktir** (rezilettir) ve **tam anlamıyla kötüdür**. Zira aşırılık ve eksiklik durumlarında tercihe dayalı olarak hareket etmek söz konusudur. Örneğin, ölçülülük erdeminin aşırılığını ifade eden haz düşkünlüğünde bedensel hazları bilinçli olarak amaç edinme ve onları tercih etme söz konusudur.⁵⁸ Bu durumda, nefesine hâkim olmanın erdemle özdeş olduğunu söyleyemeyiz;⁵⁹ Zira, nefesine hâkim olan kişi, arzularıyla yaptıkları arasında bir çatışma olduğu için ortaya koyduğu iyi davranışlardan zevk almaz. Oysa, erdemli kişi, arzularıyla davranışları arasında tam bir uyum

⁵⁴ N.E., II, 1106a, 25; II, 1107a; VII, 1151b, 25.

⁵⁵ N.E., VII, 1145a, 15.

⁵⁶ N.E., VII, 1151b, 25.

⁵⁷ N.E., VII, 1151a; 1152a, 15.

⁵⁸ N.E., VII, 1146b, 25; 1150a, 20; 1150b, 30; 1151a, 10; 1152a.

⁵⁹ "Nefsine hakim olma"nın "erdem"den farklı olduğu fikri Farabi'yi de etkilemiş ve onun düşünçesinde "zâbit-fâzıl" ayırımı şeklinde yer etmiştir. Bkz. Fârâbî, Ebu Nasr, **Fusûlü'l-Medenî (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)**, çev. Hanifi Özcan, Dokuz Eylül Üniv. Yay., İzmir 1987, s. 33; Aydın, Mehmet, **Tarı-Ahlâk İlişkisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1991, s. 212.

olduğu için yaptığı iyi eylemlerden zevk duyar.⁶⁰ Bununla birlikte, her ikisinin de davranış düzeyinde birbirine benzemesi, ikisinin de arzularına uyarak kötü eylemlerde bulunmamaları nefesine hâkim olmayı, teknik anlamda almamak koşuluyla bir tür erdem olarak değerlendirmeye engel gözükmemektedir. Nitekim, her ikisi de aşırılık ve eksiklik arasındaki orta noktayı ifade etmekte ve iyi ve övgüye değer olmaları bunların ahlâkî bakımdan gerekli olduklarını göstermektedir.⁶¹ Nefsine hâkim olma ile erdem **iyilik sınıflamasındaki yeri** bunu desteklemektedir.

Aristoteles'te iyi, bir bakımdan, kendi başına iyi ve vasıta olarak iyi şeklinde ikiye ayrılır.⁶² Erdem hem kendi başına hem de mutluluğa götürmesi bakımından tercih edilir.⁶³ Bu durumda, erdem bu sınıflama açısından her iki grubun özelliğini barındırdığı için bir üçüncü grup içeriği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nefsine hâkim olma da benzer şekilde değerlendirilebilir. Zira, o bizzat erdem değerindedir; nefesine hâkim olamayan insanın erdemli olması düşünülemez.⁶⁴

İyi, başka bakımdan, dış (harici) iyiler, nefsin iyilikleri (nefsânî iyiler) ve bedensel iyiler olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁶⁵ Erdem ve nefesine hâkim olma ne servet ve makam-mevki gibi dış iyiler ne de sağlık ve fiziksel sağlamlık gibi bedensel iyiler kapsamına girebilir. Bu durumda onlar **nefsânî iyiler grubuna dahil** olacaktır. Nefsânî iyiler, nefsin etkinliklerini ihtiva etmeleri nedeniyle aynı zamanda insanın mutluluğu elde edebilmesi için başlıca vasıta durumundadırlar;⁶⁶ bunun yanı sıra, kendi başına tercih edilen iyilerdir. Nefsine hâkim olma ile erdem aynı iyilik grubuna dahil olmadaki benzerliği bu ikisinin haz ve acıyla ilişkisi bakımından da geçerlidir.

2. Nefsine hâkim olma ve erdem haz ve acıyla ilişkisi

"Nefsine hâkim olma" ile "erdem" aynı sferi paylaşmaktadır. Onlar **haz ve acı alanıyla ilgilidir.**⁶⁷ Bu paylaşım konusunda nefesine hâkim olmaya en yakın erdem ölçülülüktür. Bunların ifratları olan nefesine hâkim olmama ile haz düşkünlüğü de aynı haz ve acılarla alâkalıdır. Nitekim bunlar, yeme, içme ve cinsellikten kaynaklanan bedensel hazlarla ve bunların yok-

⁶⁰ Aydın, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, s. 212; MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s. 75.

⁶¹ Bkz. N.E., I, 1097b; II, 1109a, 25; VII, 1145a, 15.

⁶² Bkz. N.E., I, 1096b, 15.

⁶³ Bkz. N.E., I, 1097b.

⁶⁴ Bkz. N.E., VII, 1146a; 1152a.

⁶⁵ Bkz. N.E., I, 1098b, 15.

⁶⁶ Bkz. N.E., I, 1102a, 15; X, 1177a, 10; 1178a, 10.

⁶⁷ Bkz. N.E., II, 1104b, 10; VII, 1147b, 25; 1149a, 25; 1151a, 10; 1152a.

luğunda ortaya çıkan acılarla ilgilidir. Ama ilgilenme tarzları farklıdır.⁶⁸ Nefsine hâkim olamayan kişi mutlak anlamda nefesine hâkim olamayan kişi değildir; zaman zaman bedensel hazların peşinden gitse de böyle olması gerektiğini savunmaz. Dolayısıyla, bunları tercih ederek yapmaz. Oysa haz düşkünü olan kişi bedensel hazların daima peşinden gitmek gerektiğini düşünür ve öyle yapar; dolayısıyla tercihe dayalı olarak hareket eder.⁶⁹ O, bedensel hazlardan uzak kalmaktan yakınır. Ölçülü kişi ise bedensel hazlardan uzak kalan ve bundan hoşnutsuzluk duyan kimsedir.⁷⁰ Belki de, **bedensel hazlardan uzak kalmaktan hoşlanmak ölçülülüğü nefesine hâkim olmaktan ayırt eden en temel farklılıktır.**⁷¹ Nefsine hâkim olmanın ölçülülükle paylaştığı ortak sferi daha çok bedensel hazlarla ilgili olsa da, zafer, onur ve servet gibi iyi ve haz veren şeylerde insanın nefesine hâkim olamamasından söz edilebilir. Aristoteles'e göre, bu tür nitelendirme metaforik anlamdadır.⁷²

Nefsine hâkim olmanın haz ve acılar konusunda **sabırla** (sağlam karakterli olmayla) da yakın ilişkisi bulunmaktadır. Aristoteles, ölçülülük ve haz düşkünlüğünün sferi olarak tanımlanan hazlar ve acılar konusunda, hazlarla ilişkili olanı nefesine hâkim olup olmama, acılarla ilişkili olanı ise sabır ve sabırsızlık (zayıf karakterli olma) olarak ayırt etmektedir.⁷³ Bu durumda, nefesine hâkim olup olmama hazlarla, sabır ise acılarla daha çok ilgili görünmektedir. Sabır da, tıpkı nefesine hâkim olma gibi, iyi ve övülen bir huydur. Ancak, demektedir Aristoteles, **nefsine hâkim olma sabırdan daha değerlidir.** Çünkü, sabırın esprisi başarılı bir şekilde karşı koymaktır; oysa nefesine hâkim olma bir ustalık bir üstünlüktür.⁷⁴ Bununla birlikte, ahlâk bakımından her ikisi de bizzat gerekli, zıtları ise kaçınılması hatta ıslah edilmesi gereken huylardır.⁷⁵

3. Nefsine hâkim olamama ile erdemsizliğin tedavisi

Aristoteles'in ahlâk anlayışında nefesine hâkim olma ile erdemli olma iyi ve övülen huylar, bunların zıtları kötü ve yerilen huylar olduğuna göre ahlâkî amacı gerçekleştirmek için nefesine hâkim olamama ile erdemsizliğin giderilmesi ve tedavi edilmesi gerekmektedir.

⁶⁸ Bkz. N.E., VII, 1148a, 15.

⁶⁹ Bkz. N.E., VII, 1146b, 25; 1147b, 25; 1150a, 20; 1152a.

⁷⁰ Bkz. N.E., II, 1104b, 5; III, 1118b, 30.

⁷¹ Bkz. N.E., VII, 1146a.

⁷² Bkz. N.E., VII, 1149a, 25.

⁷³ Bkz. N.E., VII, 1150a, 15; Ross, *Aristoteles*, s. 273.

⁷⁴ Bkz. N.E., VII, 1150b.

⁷⁵ Bkz. N.E., VII, 1145b, 10.

Nefsine hâkim olamama, sahip olunan bilginin tikel durumlara uygulanamamasından kaynaklanır görünmektedir. Nefsine hâkim olamayan kişinin bilgisizliğini gidermesi ve tekrar bilgi durumuna dönmesi, uyuyan ya da sarhoş birinin eski haline dönmesine benzemektedir.⁷⁶ Bu, nefesine hâkim olamama halinden sonraki durumdur. Bize öyle geliyor ki, Aristoteles'in düşüncesinde nefesine hâkim olamamayı önceden önleyecek bir çözüm daha var görünmektedir. Bu çözüm, **tümel bilginin yanında tikel bilgilere de sahip olma ve bu bilgilerin bilincinde olma ve onları tikel durumlarda kullanabilmektir.**⁷⁷ Ancak, bu çözümü hayata geçirmek kolay değildir. Zira, hem doğru olanı bilme hem de uygulama başlı başına bir erdemdir. Pratik bilgelik denen bu erdem kendisini bizzat uygulamada göstermekte ve aynı zamanda diğer erdemlere de sahip olmayı gerektirmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla; **nefsine hâkim olamama durumunun ortaya çıkması bir bakıma erdemlere sahip olunmadığının göstergesi** durumundadır. Nefsine hâkim olamama, alışkanlık haline geldiğinde, daha zor tedavi edilir görünmektedir. Nitekim, nefesine hâkim olamamanın ikinci türü (düşünüp-taşınma, bir karar verme ve gönüllü olarak bu karara aykırı davranma şeklindeki nefesine hâkim olamama) bu yüzden daha zor iyileşmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla, **erdemlere sahip olmak nefesine hâkim olmanın yegane yolu** gözükmektedir.

Nefsine hâkim olmanın bir tür garantisi olan erdemlere sahip olmak kolay değildir. Zira, düşünce erdemleri eğitimle oluşur ve gelişir. Bu yüzden deneyim (tecrübe) ve zaman gerekmektedir. Karakter erdemleri ise alışkanlık yoluyla edinilir. Karakter erdemlerinin hiç birisi, istisnalar hariç,⁸⁰ insan- da doğuştan bulunmaz.⁸¹ İnsan, erdemleri sonradan kazanır.⁸² Bu nedenle, bize göre, insan **öncelikle** erdemli olduğunu düşünerek değil, nasıl erdemli olacağını düşünerek başlamalıdır. İlk durumda, eğer insan erdemli değilse o zaman erdemli olma yolu da kapanacaktır. İkinci durumda, eğer insan erdemli olmadığını saptarsa erdemli olma yoluna koyulabilme, eğer erdemli olduğunu tespit ederse bu durumunun doğruluğunu sabitleme imkanı bulun-

⁷⁶ N.E., VII, 1147b, 10; ayrıca bkz. 1147a, 15.

⁷⁷ N.E., VII, 1146b, 25; 1147a; ayrıca bkz. MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s. 75.

⁷⁸ N.E., VII, 1146a; 1152a, 10; X, 1178a, 15; Ross, *Aristoteles*, 236; Bourke, *History of Ethics*, s. 42; Piper, Josef, *The Four Cardinal Virtues*, s. 10; MacIntyre, *Erdem Peşinde*, s. 224.

⁷⁹ N.E., VII, 1152a, 30.

⁸⁰ N.E., X, 1179b, 20.

⁸¹ N.E., II, 1103a, 15.

⁸² N.E., VII, 1147b, 10.

maktadır. **Daha sonra**, insan yatkın olduğu şeylere bakmalıdır. Bu, nelerden haz aldığını ve nelerden acı duyduğunu belirleyerek ortaya konabilir. **Üçüncü aşamada**, bulunulan noktanın ters yönüne doğru hareket edilmelidir. Her şeyde hoşça giden ve haz veren şeylerden çekinmek gerekir; diğer yandan karşıt uçtan da uzak kalınmalıdır.⁸³ Böylece, kendimiz için orta olan nokta bulunmaya çalışılmalıdır.

Erdemsizliklerin giderilmesi salt bireysel çabayla tamamlanamaz. Bu konuda ahlâkî çevreye de sorumluluk düşmektedir. Nitekim insan hayatında haz uğruna bayağı şeyler yapabiliyor, acı yüzünden de asil şeylerden uzak durabiliyor. Yine insan, nefesine hâkim olma ve erdem gibi iyi ve övülen huylara sahip olabilmesi için bunlara sahip olmaktan haz duyacak, onlardan uzak olunca da acı duyacak tarzda eğitilmelidir.⁸⁴ Başka deyişle, duygusal hazlardan değil de akli hazlardan hoşlanmayı sağlayacak tarzda bir eğitim söz konusu olmalıdır. Aristoteles'e göre, doğru eğitim budur. Dolayısıyla erdemli olabilmek ve erdemsizliklerden kurtulabilmek için **doğru eğitim, doğru kılavuz ve alışkanlık** gereklidir. **Yasaların eğitime destek vermesi** ayrıca önemlidir. Zira, ahlâkî sözler gençleri sadece yüreklendirir, ama asil şeylere ulaştırmaz. Çünkü, diyor Aristoteles, onlar onur duygusuna değil korkuya baş eğler; kötülüklerden kötü oldukları için değil cezaları yüzünden uzak dururlar ve tutkularının ve arzularının etkisi doğrultusunda yaşarlar.⁸⁵

Nefsine hâkim olmak, nefesine hâkim olamama huyunu değiştirmek, erdemli olmak ve erdemsizlikten kurtulmak imkan dahilinde olduğuna göre, bütün bunlar bizim elimizdedir. Yapılması elimizde olan şeyleri yapmamak da elimizdedir. İyi olan bir şeyi yapmak da kötü olan bir şeyi yapmamak da son çözümlenmede bize bağlıdır.⁸⁶ Nefsine hâkim olamamanın ve erdemsizliklerin giderilmesi, zor da olsa imkan dahilindedir. Bu imkanın aktüelleştirilmesi bilgisiz gerçekleştirilemez.

4. Nefsine hâkim olma ve erdemin bilgisel yönleri

Nefsine hâkim olma ile erdemin kaynağında bilginin önemli bir yeri vardır. **Nefsine hâkim olan kişide var olan bilgi asıl anlamındaki bilgidir.** Asıl anlamında bilgi **tutku ve arzular tarafından güdülmeyen bilgidir.**⁸⁷

⁸³ N.E., II, 1109b; 1104b, 15.

⁸⁴ N.E., II, 1104b, 10.

⁸⁵ N.E., X, 1179b, 30; 1180a; ayrıca bkz. MacIntyre, *Erdem Peşinde*, s. 228.

⁸⁶ N.E., III, 1113b, 5.

⁸⁷ N.E., VII, 1147b, 15.

Bu, bilginin hem var olduğunu hem de kullanıldığını gösterir.⁸⁸ Bir kişinin nefesine hâkim olamamasının temelinde ya bilgisizlik vardır ya da bilgisini kullanamamak. Bilgisizlik tümel ya da tikel bilgi yokluğu şeklinde ortaya çıkabilir.⁸⁹ Her iki bilgi türü mevcut olsa da bu bilginin tek tek durumlarda kullanılabilmesi farklı bir şeydir; **bilginin tikel durumlara uygulanabilmesinin bilincinde olmayı** gerektirir.⁹⁰ Nefsine hâkim olamayan kişi doğru olmadığını düşündüğü şeyi yapar. Başka deyişle, o, doğru olan şeyi bilmekte ama yapmamaktadır. Böyle bir bilgi, Aristoteles'e göre, asıl anlamında bilgi değildir.⁹¹ Zira, asıl anlamında bilgi, aynı zamanda bu bilgiyi yerli yerinde uygulamayı da içermektedir. O halde, nefesine hâkim olmanın temelinde hakiki bilgi, **nefsine hâkim olamamanın temelinde hakiki bilginin yokluğu** yatmaktadır. Bu tür bilgisizlik ancak **pratik bilgelikle giderilebilir.**

Pratik bilgelik doğru olanı hem bilme hem de (karakter erdemlerinin ortaya çıkmasını sağlama anlamında) uygulamayı içermektedir.⁹² Bu durum bilginin erdem bakımından önemini göstermektedir. Erdemli davranışın temelinde o davranışın bilerek ve isteyerek ortaya konması yatmaktadır.⁹³ Bir eylemi bilerek yapmak demek, ne yaptığını bilmek ve o eylemin ahlâken doğru bir eylem olduğunu bilmek demektir. Ayrıca, erdemli olmak, orta konumda bulunmak demek olduğuna göre eylem ve etkilenimlerde aşırılık ve eksikliklerden uzak durmak, yerli yerinde, zamanında ve gerektiği oranda davranış ortaya koymak gerekmektedir.⁹⁴

Erdemin kaynağındaki bilginin irade ve tercihle de ilişkisi vardır. Zira, erdemli eylem isteyerek (irâdî olarak) ortaya konulan bir eylemdir. Bir eylemin isteyerek yapılan bir eylem olabilmesi için eylemin orijini olan kişinin o eylemin tek tek koşullarını bilen bir kişi olması gerekmektedir.⁹⁵ Tercih, düşünüp-taşınılmış arzuyu ifade eder⁹⁶ ve tikel durumlarda doğru tercihi-

⁸⁸ N.E., VII, 1146b, 25; 1147a, 15.

⁸⁹ N.E., VII, 1147a, 5.

⁹⁰ N.E., VII, 1146b, 25; 1152a, 15.

⁹¹ N.E., VII, 1147b, 15.

⁹² N.E., VI, 1140b, 10; 1144a, 5; 1144b, 15; VII, 1146a; 1152a, 50; MacIntyre, *Erdem Peşinde*, s. 240-242.

⁹³ N.E., II, 1105a, 30.

⁹⁴ N.E., II, 1109a, 25.

⁹⁵ N.E., III, 1111a, 25; ayrıca bkz. Bourke, *History of Ethics*, s. 41; MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, s. 81.

⁹⁶ N.E., III, 1113a, 10.

te bulunmamız (doğru olanı yapmamız) ancak doğru olanı bilmekle mümkün olur.

Erdemin temelinde, önemli olmakla birlikte tek başına bilginin mevcut olmadığı düşünülecek olursa erdemsizliğin temelinde de yalnızca bilgisizliğin bulunduğu söylenemez. Zira, erdemsizlikte belli bir irade ve tercih de söz konusudur. Bununla birlikte, erdemsizliklerin giderilmesinde bilginin önemi inkar edilemez. Düşünce erdemlerinin kazanılmasında bilginin payı büyüktür; zira bu erdemler eğitimle kazanılır. Karakter erdemlerinde ise bilginin yanında alışkanlık da gereklidir. Öyle görünüyor ki, aynı durum nefesine hâkim olma huyu için de geçerlidir.

C. Sonuç

Öyle anlaşılmaktadır ki, Aristoteles'in ahlâk anlayışında nefesine hâkim olma erdemin ön koşuludur. Nefsine hâkim olamayan insanın erdemli olmasından söz edilemez; bununla birlikte, her nefesine hâkim olan kişinin erdemli olduğu da söylenemez. Ancak, erdemli bir kişi aynı zamanda nefesine hâkim olan kişidir. Erdemli kişinin arzularıyla davranışları arasında tam bir uyum vardır; dolayısıyla, böyle durumdaki kişi yaptığı iyi eylemlerden aynı zamanda zevk alır. Oysa nefesine hâkim olan kişi, tutkularıyla eylemleri arasında bir uyum olmadığı için ortaya koyduğu güzel davranışlardan zevk almaz. Diğer bir deyişle, erdemli kişi her zaman iyiyi tercih eder ve bu tercihinin uygun davranış ortaya koyar. Nefsine hâkim olan kişi ise iyiyi tercih etmesine rağmen zaman zaman bu tercihinin aykırı davranır. Böyle durumdaki kişi potansiyel düzeyde kötü arzulara sahiptir; nefesine hâkim olamama durumunda bu kötü arzular uygulamaya yansır. Buna karşın, erdemli kişide kötü arzular potansiyel düzeyde dahî bulunmaz.

Nasıl nefesine hâkim olma erdemle özdeş değilse, aynı şekilde nefesine hâkim olamama erdemsizlikle özdeş değildir. Zira nefesine hâkim olamama durumu mutlak değildir. Böyle kişi, zaman zaman arzuların peşinden gidebilir, ancak böyle yapmamak gerektiğine inanır. Bu yüzden nefesine hâkim olamama yarı-kötü kabul edilir. Diğer yandan, erdemsizlik tam anlamıyla kötüdür. Zira, erdemsiz kişi, arzuların peşinden gitmek gerektiğine inanır ve öyle yapar.

Aristoteles'in ahlâk anlayışında, insanın nefesine hâkim olması iyi ve övülen bir şey olmakla birlikte yeterli değildir. Böyle durumdaki insanın, karakterini erdemli bir yapıya dönüştürmesi gerekir. Bu dönüştürme işi erdemin ortaya çıkma şartlarını haiz olma ve bunları uygulamaya yansıtma mümkün olur. Aynı işlem, nefesine hâkim olamama durumundan kurtulmak ya da böyle bir duruma düşmemek için de geçerlidir. Zira nefesine hâkim

olamayan kişi, tek tek durumlarda nasıl davranacağını bilmeyen ya da bu bilginin bilincinde olmayan kimsedir. Tikel durumlarda nasıl davranılacağını bilmek ve buna göre davranış ortaya koymak kendi başına bir erdemdir. Pratik bilgelik ve karakter erdemleri bu noktada ortaya çıkmaktadır. Demek ki, insan bilgi, bilinç, gönüllülük, iyiyi tercih etme ve buna göre davranma ve bütün bunların yerleşik bir yatkınlıktan kaynaklanması gibi erdemün unsurlarına sahip olmakla hem erdemli kişi olacak hem de nefesine hâkim olamama tehlikesinden uzak kalacaktır. Kişinin erdemli olduğunun göstergesi, aynı zamanda nefesine hâkim olamama riskinden kurtulduğunun işaretidir. Bunun belirtileri de, potansiyel düzeyde kötü arzulara sahip olmamak, sürekli iyiyi tercih edip buna uygun davranmak ve bu davranışlarından zevk almak ve hazlar ile acılar arasında nasıl seçim yapacağını bilmektir.

